

Paul van de Water

DE LANDWACHT

PARAMILITAIRE TERREUR

IN BEZET NEDERLAND

DE LANDWACHT

De nazi's waren de grote leugen van het leven. En overal waar ze hun voet zetten, rezen lafheid, verraad, moordzucht en afrekening met de zwakkeren op uit de diepten.

Vasili Grossman (2014), 'De oude onderwijzer'

Deze uitgave van dr. Paul van de Water verschijnt postuum. Op 8 december 2022 overleed de auteur in zijn woonplaats Almere. Ondanks zijn ziekte heeft hij tot de allerlaatste correctieronde alles zelf kunnen schrijven en corrigeren. Dit is zijn vijfde en laatste boek over gewelddadige collaborateurs tijdens de Duitse bezetting. De redactie en de uitgeverij hebben Paul leren kennen als een toegewijde onderzoeker, een enthousiaste schrijver die nooit een deadline miste en altijd bereid was medewerking te verlenen aan de media en zijn publiek. Wij waren trots toen hij in september 2022 promoveerde op basis van zijn onderzoek naar collaborateurs. Wij missen nog dagelijks zijn humor en zijn aanstekelijke geestdrift.

In dankbare herinnering,
uitgever en redactie Omniboek

Een dikke maand voordat Duitsland capituleerde, pleegden vijf Nederlandse landwachters een roofoverval op twee NSB'ers die tijdelijk in een vakantiehuisje in Zeegse verbleven. De overval stelde niet zoveel voor. De vijf mannen belden netjes aan, zwaaiden met hun pistolen en maakten zo in een mum van tijd juwelen buit met een waarde van ongeveer 10.000 gulden. Voordat de twee NSB'ers goed en wel in de gaten hadden dat ze door partijgenoten waren beroofd, waren de overvallers alweer vertrokken.

De overvallers waren getipt door de Amsterdammer Johan Lodewijk Welle, die als landwachter in Diever en Norg en omgeving werkte. In Diever ontmoette Welle twee NSB'ers die hij kende uit zijn tijd in Amsterdam. Beiden waren na Dolle Dinsdag naar Drenthe gevlucht. In een café zaten ze op te scheppen over de juwelen die ze in bezit hadden. Aangezien beide mannen bij Welle bekend waren als voormalige Jodenjagers, nam hij aan dat het om gestolen kostbaarheden ging. Hij besprak de zaak met Klaas Balsma, kroegbaas, NSB'er en landwachter, en die schakelde de andere mannen in. Vervolgens werd de overval met speels gemak uitgevoerd door de vijf landwachters, waarna de juwelen verkocht werden aan een caféhouder in IJmuiden.

De twee NSB'ers deden aangifte bij de Sicherheitsdienst en die opende de jacht op de overvallers. Ze doken onder, maar werden opgespoord, gearresteerd en opgesloten in de gevangenis van Assen. Het was de bedoeling dat ze geëxecuteerd zouden worden, maar ze konden hun vrijlating verdienen als ze bereid waren een aantal NSB-vrouwen en hun kinderen te bevrijden die door de Binnenlandse Strijdkrachten in een school te Slagharen werden vastgehouden. De vijf mannen namen dat aanbod aan en vertrokken op 8 april 1944 naar Slagharen. Vlak voor het dorp stuitten ze op twee leden van de Binnenlandse Strijdkrachten. Zonder aarzeling werd er een doodgeschoten en de ander werd door Johan Welle neergeschoten en voor dood achtergelaten. De overvallers slaagden erin uit handen van de Sicherheitsdienst te blijven.

Inleiding

De landwacht was een hyena-instituut.

De aanklager tijdens een proces tegen een landwachter

Antonius Franciscus Wilhelmus Ammerlaan, kringleider van een Amsterdamse afdeling van de NSB, verspreidde op 1 februari 1944 onderstaande oproep onder de leden van zijn afdeling:

1-Sprokkelmaand 1944

Kameraad

Het zal noodig zijn, dat in tijden van onrust het leven van U, maar vooral van onze vrouwen en kinderen beschermd wordt.

Daarom is het de opdracht van den Leider, dat iedere weerbare man tusschen 18 en 55 jaar zich aanmeldt bij de 'LANDWACHT'.

Meldt U dus vandaag nog op het Kringhuis. (...).

KAMERAAD, DE LEIDER REKENT OOK OP U! ¹

Het is niet bekend of de mannelijke leden van Ammerlaans kring massaal gehoor gaven aan deze oproep van hun leider.

Het *Algemeen Handelsblad* publiceerde in de editie van 23 mei 1944 een artikel over de Landwacht, een nationaalsocialistische, paramilitaire eenheid die in opdracht van de Duitse bezetter als een soort hulp-

politie functioneerde. De redacteur benadrukt dat de Landwacht na wat aanloopproblemen naar volle tevredenheid functioneert en dat er steeds meer waardering komt voor het werk van de landwachters.

Onder de ongere elementen en zwarthandelaars-in-het-groot, onder de parasieten der samenleving, ontstond langzamerhand een heilige vrees voor het optreden der Landwacht. Ook praktisch blijkt reeds hier en daar een gunstige invloed op de voedselvoorziening; de aanvoer op de groentenveling te Deventer b.v. is thans reeds hooger dan vóór den oorlog, mede dank zij de controle, die de Landwacht op den door de plaatselijke autoriteiten ingevoerden leveringsplicht der tuinders uitoefent.

Tegenwoordig zouden we zo'n bericht als fake news kwalificeren. Van een hogere groenteaanvoer was namelijk geen sprake en landwachters maakten zich op grote schaal schuldig aan diefstal, plundering, afpersing, vernieling, mishandeling, marteling, doodslag en moord. Het waren veelal plaatselijk gerekruteerde mannen die door hun optreden angst zaaiden onder de bevolking. Als ze al respect afdwongen, dan was dat op basis van angst.

Gerben Sake van der Ploeg werd vroegtijdig lid van de NSB, maakte deel uit van de Weerbaarheidsafdeling (WA) en sloot zich aan bij de Waffen-SS. Uiteindelijk belandde hij bij een in Brabant gelegerde SS-eenheid die onder leiding van Geerard Rollema stond. Op 10 mei 1944 sloot Van der Ploeg zich aan bij de Landwacht, en wel bij de afdeling waar zijn SS-commandant ook de scepter zwaaide. In opdracht van zijn leidinggevende was hij actief betrokken bij de moord op twee burgemeesters en verder deinsde hij als rechtgeaarde SS'er en fanatieke landwachter niet terug voor zware mishandeling. Zo sloeg hij een van zwarthandel verdachte slager volledig tot moes.

Na de oorlog werd Van der Ploeg opgepakt, vastgezet en op 13 februari 1946 veroordeeld tot de doodstraf. Zijn cassatie werd een paar maanden later verworpen, maar op 30 januari 1947 kreeg hij gratie en werd zijn doodstraf in levenslange gevangenisstraf omgezet.

Begin mei 1945 maakte een onderofficier van de Landwacht een verslag van een bijeenkomst waar Mussert bekendmaakte dat de Landwacht met onmiddellijke ingang werd opgeheven. Een paar dagen later maakte Kees van Geelkerken, medeoprichter van de NSB en inspecteur-generaal van de Landwacht, bekend dat de Landwacht niet was opgeheven. De onderofficier noteerde: *'Hij [Van Geelkerken] vond het onze plicht, ons tot het laatst te blijven inzetten, zonodig in samenwerking of als onderdeel van de Landstorm Nederland. Uiteindelijk leverde vrijwel iedereen wapens en uniform in.'*²

Op 14 november 1945 werd landwachter O. van Wijk door de Bijzondere Raad van Cassatie (BRvC) ontslagen van rechtsvervolging, terwijl hij eerder door het gerechtshof tot een zware gevangenisstraf was veroordeeld. De man had tijdens de bezetting in Pijnacker en omgeving veel onderduikers opgepakt en uitgeleverd. De aanklager kwalificeerde de Landwacht als een *hyena-instituut* en vorderde voor Van Wijk de doodstraf. Twee weken later werd hij tot twintig jaar gevangenisstraf veroordeeld. Waarom werd hij dan in cassatie vrijgesproken?

Nederlandse mannen die zich hadden aangesloten bij de SS traden daarmee in vreemde krijgsdienst, waarvoor ze na de oorlog zwaar gestraft konden worden. Hoewel landwachters voor de Duitsers werkten, traden ze door zich aan te sluiten bij de Landwacht niet in vreemde krijgsdienst. De BRvC, en later ook de minister, zag de Landwacht niet als een Duitse organisatie maar als een Nederlandse politiedienst. Aangezien aan Van Wijk uitsluitend ten laste was gelegd dat hij in tijd van oorlog in dienst was getreden van de vijand en de jacht op onderduikers niet eens werd genoemd, was hij dus onschuldig aan het tenlastegelegde. De Raad kon niet anders dan de man ontslaan van rechtsvervolging. Dat betekent niet dat landwachters daardoor onbestraft bleven. Integendeel, na de oorlog werden velen van hen opgepakt en zwaar gestraft, niet voor het in vreemde krijgsdienst treden maar voor de activiteiten die zij tijdens de bezetting hadden uitgevoerd en die na de oorlog als misdrijven werden gekwalificeerd.

In de naoorlogse kranten werden berichten over de berechting van landwachters gelardeerd met begrippen als ‘monsters’, ‘beesten’, ‘saldisten’, ‘perfade ſhurken’, ‘beestmensen’, ‘hyena’s’ en ‘krankzinnigen’. Ook aanklagers gebruikten dit ſoort termen bij de formulering van de ſtrafeis. Zo ſtaat in *Het Limburgſch Dagblad* van 21 oktober 1947 dat de procureur-fiſcaal de gewelddadige collaborateur Ludzerd Hoks als ‘*een bloedhond der Duitsers*’ betitelde. Hij vervolgde de motivatie voor zijn ſtrafvordering als volgt:

De man heeft zich aan zoveel misdaden ſchuldig gemaakt dat het bijna ongelooflijk is. Hij is in de ware zin des woords een beestmens – doch meer beest dan mens. Meer dan dertig perſonen zijn door hem de dood in gejaagd.

Kees van Geelkerken voor het Bijzonder Gerechtſhof. Hij was onder meer inspecteur-generaal van de Landwacht. Na de oorlog werd hij veroordeeld tot een levenslange gevangenisſtraf.

Lucas Bunt werd ‘*de portier van de dood*’ genoemd. De aanklager kwalificeerde landwachter Dirk Eijkelboom als een ‘*creatuur, dat de naam van mens niet verdient*’. Dit soort kwalificaties kwamen niet voort uit inzicht in de psyche van de daders, maar uit afschuw en morele verontwaardiging over de misdaden die deze landwachters hadden gepleegd. Veelal ging het om huiszoeking, intimidatie, bedreiging, diefstal, plundering, arrestaties, mishandeling, marteling, doodslag en moord.

Veel landwachters moesten zich voor de rechter verantwoorden en werden ook zwaar gestraft. Vier landwachters werden op basis van een gerechtelijk vonnis geëxecuteerd: Gerrit Sanner, Oomke Bouman, Geerard Rollema en Dirk Eijkelboom. In totaal werden er na de oorlog 42 mannen geëxecuteerd op basis van een gerechtelijk vonnis. Daarvan was dus bijna 10 procent landwachter.

In dit boek bespreek ik een groot aantal landwachters, maar niet nadat ik eerst de geschiedenis van de Landwacht uiteen heb gezet. Daarbij gaat om de redenen waarom deze organisatie werd opgericht en de spanning die er ontstond tussen de Duitsers en de NSB. Andere onderwerpen die ik in dat hoofdstuk behandel zijn:

- de taken, bevoegdheden en het functioneren van de Landwacht;
- de gezagsverhoudingen;
- redenen om landwachter te worden;
- misstanden bij de Landwacht;
- aanslagen op landwachters;
- beeldvorming.

In dit eerste hoofdstuk heb ik veel casuïstiek opgenomen om het besprokene te verduidelijken. Aan het einde daarvan ga ik in op de vraag of de Landwacht een succes was voor de Duitse bezetter en de NSB.

Vervolgens besteed ik uitgebreid aandacht aan 26 landwachters. Het zijn beknopte biografieën met veel aandacht voor de gepleegde misdrijven en de rechtsgang. In het laatste hoofdstuk bekijk ik wel-

ke conclusies er getrokken kunnen worden uit de voorgaande hoofdstukken. Hierbij gaat het onder meer om overeenkomsten en verschillen in achtergrond van de verschillende landwachters, factoren die van invloed waren op hun gewelddadig optreden en hun berechting.

Dan resteert hier de vraag hoe ik uit de vele duizenden landwachters een onderzoeksgroep van 26 mannen heb samengesteld. Ten eerste wilde ik een onderzoeksgroep die recht doet aan het feit dat landwachters zowel in steden als daarbuiten actief waren.

Ten tweede heb ik gezocht naar landwachters die een actieve rol speelden in de strijd tegen mensen die door de Duitsers als ‘terroristen’ en ‘saboteurs’ aangemerkt werden, en zich schuldig maakten aan het oppakken van onderduikers en het intimideren van de bevolking. Landwachters die zich niet structureel schuldig hebben gemaakt aan misdrijven of zelfs mensen hebben geholpen, vormen op zich ook een interessante onderzoeksgroep maar vallen buiten de scope van dit boek.

Ten derde ging mijn interesse uit naar mannen die niet of minder goed passen in het traditionele beeld van de Landwacht als ordeloze en tuchteloze bende van domme schooiers die aan de zelfkant van de samenleving leefden.

Tot slot wil ik hier benadrukken dat het veelvuldig gebruik van het begrip ‘mannen’ niets van doen heeft met *gender bias*. De Landwacht was simpelweg niet toegankelijk voor vrouwen.

1

De Landwacht

*Kleine mensjes laten wij met rust (...) wij zullen er heilig voor oppassen
geen dingen te doen waardoor wij onpopulair worden.*

Kees van Geelkerken

De Landwacht was het donkerste hoofdstuk van de NSB.

Mussert tijdens zijn proces

*Ik ben van mening dat het optreden van de Landwacht tegenover
de Nederlandse bevolking correct was.*

Hanns Albin Rauter tijdens zijn proces

In *Op eigen gezag* (2019) beschrijft NIOD-onderzoekster Hinke Piersma de houding en het gedrag van politieagenten tijdens de bezetting van Nederland. Ze geeft voorbeelden van politiemannen die gedurende de oorlog in functie bleven, maar hun positie gebruikten om de bezetter tegen te werken en burgers te helpen door bijvoorbeeld te waarschuwen voor razzia's of door een arrestant de mogelijkheid te bieden te ontsnappen. De bevindingen van Piersma gaan in tegen het traditionele beeld van de Nederlandse politie die massaal gecollaboreerd zou hebben en er geen moeite mee had om Joden en andere onderduikers op te pakken. In dat frame was geen ruimte voor nuancering en aandacht voor politieagenten die een andere keuze maakten. Het beeld van de 'foute' politie werd neergezet in het door Bert Huizing en Koen Aartsma gepubliceerde boek *De zwarte politie* (1986) en ver-

sterkt door *Jodenjacht* (2013), een publicatie onder redactie van Ad van Liempt en Jan Kompagnie. In beide boeken gaat de aandacht vooral uit naar politieagenten die als handlanger of werktuig van de bezetter optraden. Dat de werkelijkheid van de dagelijkse politiepraktijk genuanceerder was, blijkt niet alleen uit het werk van Piersma, maar ook uit een studie over het functioneren van politieagenten tijdens de bezetting onder redactie van Jos Smeets.³ Deze publicaties maken duidelijk dat er ook politiemannen waren die ander gedrag vertoonden: agenten die hun best deden om de door de nationaalsocialisten onderdrukten en vervolgd juist te helpen.

Dat het traditionele beeld van de ‘foute’ politie niet klopt, blijkt ook uit de houding die de bezetter innam tegenover de Nederlandse politie. Historicus Theo Gerritse schrijft in zijn proefschrift over Hanns Albin Rauter dat het Duitse gezag in Nederland niet tevreden was over de Nederlandse politie ‘(...) als ordehandhaver en uitvoerder van nazi- c.q. SS-politiepolitiek.’⁴ Daarom werden er in de loop der tijd verschillende maatregelen genomen de politie om te vormen tot een betrouwbaar verlengstuk van de Duitse bezetter. Hanns Albin Rauter, de hoogste politiechef van Nederland, wilde de Nederlandse politie radicaal hervormen door sterk te centraliseren en de korpsen uit te breiden.

Hij nam het initiatief voor de oprichting van de staatspolitie, voegde Duitse agenten toe aan de Nederlandse politie en ontsloeg ‘onbetrouwbare’ politiemannen, Joodse agenten en politieagenten die weigerden de ariërverklaring te ondertekenen. Aan de andere kant waren er ook agenten die op grond van gewetensbezwaren ontslag namen of onderdoken. Hun opvolgers waren uiteraard overtuigde nationaalsocialisten.

Een andere maatregel van de bezetter was de oprichting van het Politieopleidingsbataljon, een nationaalsocialistische op Duitse leest

Hanns Albin Rauter.

geschoeide politieschool in Schalkhaar. Deze school verzorgde vanaf 1941 de politionele en ideologische opleiding. Na een succesvolle afronding konden de mannen bij de verschillende politiekorpsen worden ingezet.

In de volgende paragraaf wordt stilgestaan bij de oprichting van de Vrijwillige Hulppolitie en de Landwacht als organisaties die de betrouwbaarheid van de ‘gewone’ politie moesten versterken. Bovendien was de oprichting van deze twee nieuwe organisaties ook een tegemoetkoming aan de NSB, die graag ter bescherming van hun leden en hun bezittingen een eigen, bewapende en betrouwbare politiedienst wilde.

De Vrijwillige Hulppolitie en de Nederlandse Landwacht

De Vrijwillige Hulppolitie (VHP) werd in mei 1942 opgericht door de Duitse bezetter. Deze aan de NSB gelieerde organisatie werkte vanaf juli 1942 op oproepbasis voor de bezetter, maar stond onder bevel van de commandant van de lokale, reguliere politie. De voornaamste taak van deze decentraal georganiseerde dienst was het ondersteunen van de politie bij de handhaving van de openbare orde en de veiligheid van het openbare leven. Om deel uit te maken van de VHP moest een kandidaat voldoen aan een aantal voorwaarden. Uiteraard moest hij – vrouwen konden geen deel uitmaken van de VHP – fysiek en mentaal gezond zijn en zich voorstander tonen van de nieuwe Europese orde. Bovendien moest hij lid van de NSB en/of de SS zijn en tussen de 18 en 45 jaar oud zijn. Het was de bedoeling dat een aspirant-lid eerst een opleiding van tien dagen zou krijgen en daarna moest wachten totdat hij opgeroepen werd voor de actieve dienst. In de tijd dat hij niet werd opgeroepen had de VHP'er geen enkele politionele bevoegdheid. Als hij werd opgeroepen kreeg hij een vergoeding van 3 gulden per gewerkte dag wanneer hij ongehuwd was en 4,5 gulden wanneer hij gehuwd was. Kwam een VHP'er na een oproep niet opdagen, dan kon hij gestraft worden met een boete van maximaal 1000 gulden of een gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden.

De activiteiten van de VHP bleven niet beperkt tot de handhaving van de openbare orde, want vanaf juli 1942 werd zij vooral ingezet

bij het oppakken van Joden, dat wil zeggen bij het 'Judenrein' maken van Nederland. Zo was de Haarlemmer Pieter Faber als agent van de Vrijwillige Hulppolitie actief betrokken bij het oppakken van tientallen Joden. In hun proefschrift concluderen Marnix Croes en Peter Tammes dat hoe meer inwoners van een gemeente dienstdeden bij de Vrijwillige Hulppolitie, hoe kleiner de overlevingskans van de Joden in die gemeente was.⁵

De VHP was geen grote organisatie. Precieze cijfers ontbreken, maar de schattingen lopen uiteen van ongeveer duizend agenten tot het dubbele daarvan.

Veel WA-mannen traden toe om op die manier aan militaire dienst aan het Oostfront te ontkomen. Daarnaast was de hulppolitie voor sommige mannen aantrekkelijk, omdat ze in tegenstelling tot de WA bij de VHP wel gewapend dienst mochten doen.

De jurist Reydon was een NSB'er van het eerste uur. Hij bekleedde tal van hoge functies. Zo was hij hoofdredacteur van *Het Nationale Dagblad*, leider van een boerenorganisatie, secretaris-generaal van het departement van Volksvoorlichting en Kunsten en hij was president van de Nederlandsche Kultuurkamer. Bij de moordaan-slag op hem (7 februari 1943) kwam zijn vrouw om het leven. Hij stierf een aantal maanden later als gevolg van de aanslag.

Het Nederlandse Vrijwilligerslegioen was een Nederlands leger onder Duits bevel. Het maakte deel uit van de Waffen-SS. De rekruten werden klaargestoomd voor de strijd aan het Oostfront. Generaal Seyffardt was de Nederlandse leidinggevende van dit legioen.

Hermannus Reydon.

'DE LANDWACHT IS EEN HYENA-INSTITUUT.'

– AANKLAGER

De Landwacht was een paramilitaire eenheid die als een soort hulppolitie de Duitse bezetter ondersteunde tijdens de Tweede Wereldoorlog. De organisatie was gelieerd aan de NSB en had als taak het ondersteunen van de politie bij de handhaving van de openbare orde en de veiligheid van het openbare leven. In werkelijkheid maakten Landwachters zich schuldig aan diefstal, plundering, afpersing, vernieling, mishandeling, marteling, doodslag en moord. Ondanks dat ze na de oorlog niet berecht konden worden op basis van vreemde krijgsdienst, werden de meesten wel veroordeeld.

Er is nog nauwelijks onderzoek gedaan naar de rol van de Landwacht tijdens de bezetting. Paul van de Water brengt daar verandering in. Aan de hand van dossiers en getuigenissen reconstrueert hij de wandaden van de leden van de Landwacht. Ook gaat Van de Water in op de verschillende achtergronden van de landwachters, de factoren die van invloed waren op hun gewelddadige optreden en hun berechting.

Paul van de Water (1953-2022) promoveerde in 2022 aan de Universiteit van Amsterdam op zijn dissertatie over extremistische collaborateurs tijdens de bezetting. *De Landwacht* is zijn vierde publieksboek over dit onderwerp. Eerder verschenen *In dienst van de nazi's*, *Langs de lijn* en *Foute vrouwen*.

'Monnikenwerk. Dit is heel mooi onderzoek over een belangrijk onderwerp.'

Kees van den Bos, hoogleraar sociale psychologie en hoogleraar empirische rechtswetenschap, in *de Volkskrant* over de handelseditie van de dissertatie *Collaboratie en geweld*

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 689

ISBN 978 94 0191 915 9

9 789401 919159